

## ПАЭТЫЧНЫЯ ЛІСТЫ ФРАНЦІШКІ УРШУЛІ РАДЗІВІЛ

Францішка Уршуля паходзіць з магнацкага роду Карыбутаў-Вішнявецкіх. Дачка кракаўскага ваяводы Януша Вішнявецкага і Тэафілі з Ляшчынскіх нарадзілася 13 лютага 1705 г. у Чартарыйску, дзе і прайшло ейнае дзяцінства і юнацтва.

Пра адукацыю і інтэлектуальны ўзровень жанчын XVIII ст. амаль не захавалася дакладных звестак. Дакументы эпохі, якія адлюстроўвалі пераважна гаспадарчае, грамадска-палітычнае і рэлігійнае жыццё, ствараліся мужчынамі і пра мужчын: занатоўваліся падзеі, учынкi, адкрыцці і г. д., якія здзяйсняліся мужчынамі. Жанчыне заставалася сядзець дома, нараджаць і выхоўваць спадчыннікаў і займацца дробнымі хатнімі клопатамі. Адукацыя, якую атрымлівалі прадстаўніцы вышэйшых слаёў, таксама была выключна хатняй. Паводле тагачаснай моды яны вывучалі замежныя мовы, музыку, спевы, вучыліся танцаваць, вышываць, плесці карункі. Значна радзей юныя арыстакраткі атрымлівалі ўрокі матэматыкі, філасофіі і рэлігіі. Варта падкрэсліць, што адносіны да жанчыны ў Вялікім Княстве Літоўскім адрозніваліся ад традыцыйных поглядаў, распаўсюджаных на тэрыторыі Польшчы. Палякі трактавалі жанчыну як істоту другасную, залічвалі сваіх жонак да „рухомай маёмасці”, у той час як на Літве і ў Беларусі жанчына шмат у чым была роўная мужу: яна цалкам самастойна магла набываць і прадаваць маёмасць, атрымліваць у спадчыну маёнткі. Польская жанчына была амаль адлучана ад таварыскага жыцця свайго мужа, лічылася непрыстойным быць кабеце ў мужчынскіх кампаніях. У Вялікім Княстве Літоўскім жанчына займала дастаткова высокае становішча, брала актыўны ўдзел у таварыскім і грамадскім жыцці.<sup>1</sup> Пашырэнне гэтай з’явы на землях Княства і Кароны Польскай адбылося менавіта ў XVIII ст. у сувязі з уплывам ідэй Асветніцтва.

Сярод самых вядомых і найбольш актыўных у грамадскім і культурным жыцці жанчын першае месца належыць Францішцы Уршулі. З бацькоўскага дому яна вынесла любоў да навукі, добрае веданне замежных моваў: лацінскай, французскай, італьянскай; законы хрысціянскай маралі. У дваццацігадовым узросце яна выйшла замуж за Міхала Казіміра Радзівіла і пераехала ў Нясвіж. Маладая гаспадыня, адукаваная, кемлівая і дастаткова актыўная, пачала побач з мужам, а часта нават на чале ўсёй справы, кіраваць у першую чаргу культурным і таварыскім жыццём у Нясвіжы.

<sup>1</sup> Гл.: Bogucka M. Staropolskie obyczaje w XVI–XVII w. Warszawa, 1994; Bystroń J.S. Dzieje obyczajów w Dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII. W 2 t. Warszawa, 1994.

Вядома, што ў фарміраванні сямейных адносінаў шмат залежыць ад характару мужа, але не апошняю ролю адыгрывае і жанчына, яе энергія, уменне адстаяць сваё „я”, заняць адпаведнае месца ў сям’і, заваяваць пашану і павагу боку родных і блізкіх. Добра ўсведамляючы сваю ролю жонкі і маці, адводзячы ім, магчыма, галоўнае месца, княгіня Францішка шмат часу прысвячала асветніцкай дзейнасці. Яна замаўляла з-за мяжы навуковую і мастацкую літаратуру, старанна парадкавала кнігі радзівілаўскай бібліятэкі. Мела нават свой уласны экслібрыс, выкананы беларускім гравёрам Г. Ляйбовічам. „На ім пададзены два картушы з гербамі Радзівілаў і Вішнявецкіх з надпісам: „З кніг Радзівілаў – князеў Нясвіжскіх”<sup>1</sup>. Была ініцыятарам аднаўлення нясвіжскай друкарні, сама вучыла сваіх дачок замежным мовам, пісала маральна-дыдактычныя трактаты.

Літаратурныя здольнасці Францішка Уршуля ўспадчыла, хутчэй за ўсё, ад бацькі, які таксама складаў вершы з нагоды розных жыццёвых падзеяў і здарэнняў. Першы, двухмоўны французска-польскі перыяд творчасці Ф.У. Радзівіл прыпадае на 1725–1746 гг. У гэты час яна піша вершы для абмежаванага ўжытку, звязаныя з канкрэтным жыццёвым фактам: надгробкі сваім дзецям, эпіталамы, вершы на дабранач, з нагоды княскага палявання, на прыезд князя, віншаванні.

Boycie się zwierza, krycie się Niedzwiedzie  
Straszny myśliwiec jutro na was iedzie.  
Rozne oręza pobrawszy y bronie  
W dzikiey was będzie tropić psami stronie...<sup>2</sup>

Такімі радкамі пачыналіся „Wiersze do J.O. Xcia wybieraiącego się w pole”. Першы вядомы паэтычны твор – ліст да мужа – датуецца 1725 г. Перайменная карэспандэнцыя, адрасаваная князю Міхалу, складае другую частку рукапіснай спадчыны гэтага перыяду.

Другі этап творчасці (1746–1752) – пераважна польскамоўны. За гэты час былі створаныя ўсе вядомыя сёння 16 п’ес: перакладныя і арыгінальныя. Драматычная творчасць Ф.У. Радзівіл была непасрэдна звязана з тэатральнай дзейнасцю. Напісаныя ёю п’есы ставіліся ў прыдворным тэатры з нагоды розных святаў, прыездаў гасцей, на дні імянінаў і народзінаў членаў сям’і, якія часта самі былі ўдзельнікамі прадстаўленняў. Іншымі выканаўцамі роляў былі кадэты рыцарскай школы, вучні мясцовага езуіцкага калегіума, у масавых сцэнах былі задзейнічаныя слугі, прыгонныя музыкі, гараджане. Пастаноўкай драматычных твораў княгіні Радзівіл займаўся Якуб Фрычынскі – камендант нясвіжскага корпуса кадэтаў. Вялікі аматар тэатра, ён быў

<sup>1</sup> Судлянкоў А. Экслібрысы роду Радзівілаў // Мастацтва. 2001. № 4. С. 34.

<sup>2</sup> Рукапіс бібліятэкі Чартарыйскіх у Кракаве. № 2347. С. 9.

акторам і рэжысёрам на працягу шматлікіх гадоў. А пасля смерці Францішкі менавіта ён выдаў асобнай кнігай яе п'есы.

Шматграннасць пісьменніцкага таленту Ф.У. Радзівіл ахапіла, як слушна адзначыў В. Арэшка „практычна ўсю літаратурную прастору мясцовага барока, ствараючы акрамя любоўных вершаў, драматургіі, эпісталарыі, яшчэ й аповесці, маральныя трактаты, панэгірыкі, дыдактычныя і рэлігійныя вершы й пераклады”<sup>1</sup>. Да таго ж другая палова яе літаратурнай творчасці прасякнута новымі для таго часу ідэямі Асветніцтва. Дададзім, што яна, разам з Э. Дружбацкай, была ў ліку першых жанчын-пісьменніц Рэчы Паспалітай.

Тэма кахання дамінуе ў творчасці Францішкі Уршулі не выпадкова, бо пра каго б не пісаў творца, ён піша пра самога сябе, таму гераіні ейных п'ес шмат у чым нагадваюць аўтарку. І хоць такое сцвярджэнне выглядае крыху наіўным і, можа, занадта простым, але галоўным матывам шматлікіх твораў Ф.У. Радзівіл з'яўляецца каханне да мужа. Нездарма польскі даследчык Я. Мыцельскі, які яшчэ ў 1882 г. апублікаваў вершаваныя лісты Францішкі, адзначыўшы правільнасць мовы і шчырасць пачуццяў, назваў яе „Саффа XVIII стагоддзя”<sup>2</sup>. Гэтыя паэтычныя „эпістолы”, якія паходзяць з 1728 г., неаднаразова звярталі на сябе ўвагу польскіх літаратуразнаўцаў і нават атрымалі найбольш высокія ацэнкі і прыхільныя заўвагі. На Беларусі эпістоларныя тэксты з літаратурнай спадчыны Ф.У. Радзівіл застаюцца, на жаль, па-за ўвагай гісторыкаў літаратуры.

У нашым артыкуле мы падрабязна разгледзім лісты княгіні, бо менавіта ў іх найбольш шчыра і непасрэдна перададзены адносіны аўтаркі да адрасата. З 1728 г. захаваліся тры поўныя і значны ўрывак чацвёртага вершаванага ліста Францішкі Уршулі да мужа Міхала Казіміра Радзівіла. Першая ж паэтычная спроба нашай аўтаркі ў эпістоларным жанры, з якой мы, на жаль, на мелі магчымасці пазнаёміцца, адносіцца, як згадвалася вышэй, да 1725 г. Пісаныя на тры гады пазней пасланні здзіўляюць не толькі дасканаласцю формы, дзе зарыфмаваныя ўсе структурныя элементы ліста, але ў першую чаргу шчырасцю і адкрытасцю аўтаркі, не ўласцівай жанчынам XVIII ст.

Найбольш распаўсюджанай і характэрнай з'явай таго часу было выкарыстанне нават у інтымнай перапісцы ўзораў, змешчаных у так званых „лістоўніках”. Аўтэнтчны, ада таго яшчэ і ўласнаручны допіс, аўтарам якога з'яўляецца жанчына, быў вялікай рэдкасцю. Творчым

<sup>1</sup> Арэшка В. У пошуках новае прасторы пачуццяў // Нясвіж. Nieśwież. Historia – kultura – sztuka. Warszawa – Minsk, 1998. S. 72.

<sup>2</sup> Mycielski J. Matka Księża „Panie Kochanku” // Przegląd Polski. R. 16. Z. IX. Kraków, 1882. S. 368.

імпульсам для Францішкі Уршулі Радзівіл у напісанні лістоў быў звычайны сум, які ахоплівае жанчыну ў расстанні з любым, які абуджае трывожныя думкі і перажыванні. Апошнія ў сваю чаргу знаходзяць сваё адлюстраванне ў словах і, дзякуючы версіфікатарскаму таленту аўтаркі ўкладаюцца ў стройныя рыфмаваныя радкі.

У вершаваных лістах Францішкі мы не знойдзем апісання сямейных клопатаў і штодзённых гаспадарчых заняткаў, звычайных жыццёвых здарэнняў. Ейныя пасланні гучаць як лірычны маналог-споведзь, напоўнены ўспамінамі, марамі, уяўленнямі і прызнаннямі, у якім прадэманстравана багатая палітра настрояў і пачуццяў. Ужо ў першым лісце сустракаем прызнанні княгіні ў тым, што нават у сне бачыць яна свайго каханага мужа ў сцэнах кахання, калі іх:

...miłość w jedno spoi,  
Ustom wzajemnie dając całowanie,  
Dość, że na jawie słodki smak zostanie<sup>1</sup>.

Гэтыя радкі перагукаюцца з біблейскай эротыкай „Песні Песняў”:

Вусны – соладзь, і суздром ён –  
ветласць. Вось хто мой каханы...<sup>2</sup>

Пералічыўшы ўсе свае трывогі, смуткі і перажыванні, Францішка заканчвае першы ліст наступным чынам:

A teraz pioresm wierną kreśląc wiarę,  
Te ci ponawiam obietnice stare:  
Że pókim tylko rzeźwa, zdrowa, żywa,  
Twojam jest żona i służa życzliwa,  
Franciszka imię, przezwisko w te słowa,  
Żem z Wiśniowieckich, dziś Radziwiłłowa. (S. 371)

Пакідаючы сабе ролю „ніжэйшай служкі”, да чаго абавязвала яшчэ з часоў Барбары Радзівіл *ars epistolandi*, Францішка знаходзіла самыя разнастайныя звароты да свайго адрасата.

Z duszy najmilsze, jedyne kochanie,  
Życia i serca, myśli, zdrowia Panie! (S. 372)

Такім прывітаннем пачынаецца другі паэтычны ліст. У іншых месцах Францішка Уршуля называе свайго мужа „mój Panie”, „jedyna pociecho mej duszy”, „Panem życia, serca, zdrowia, doli”, „mój mężu kochany”, „mój obrońca, pan, opiekun, książę”. Найвышэйшая ступень адданасці свайму пану, магчымая для хрысціянкі, выказана ў наступных радках:

Ten tytuł daje Ci żona kochana:

<sup>1</sup> Mycielski J. Matka Księcia „Panie Kochanku”. S. 370. Далей вершаваныя лісты Ф.У. Радзівіл цытуюцца па гэтым выданні, у дужках падаюцца старонкі.

<sup>2</sup> Крушына Р. Выбраныя творы. Нью Ёрк – Мюнхэн, 1957. С. 128.

Характэрная для барочнага ўяўлення і мыслення паэтыка сну знаходзіць сваё адлюстраванне ў трэцім вершаваным пасланні княгіні. Падрабязна распавядае яна пра тое, як бачыла ў сне, што трымае ў руках сэрца свайго каханага мужа, песціць яго, цалуе. Але нечакана з'яўляецца іншая жанчына і сурова пытаецца: чыё гэта сэрца? Пасля чаго выдзірае з рук Францішкі гэты сімвал самага блізкага, жаданага і роднага. Асітрацелая, устрывожаная прачынаецца аўтарка ліста. Неадступна точыць яе думка пра вернасць мужа: „Czy na Twe serce kto inszy nie godzi”.

Іншым элементам барочнай арнаментальнасці тэксту з'яўляецца ўпляценне цытат. Выкарыстаныя Францішкай дзве нязначныя цытаты з лістоў мужа: „kocham Francisie” і „Bądź dla mnie zdrowa” лаканічна, але яскрава засведчылі, што ейныя пасланні не заставаліся без адказу. Яны ўзрушвалі адрасата, натхнялі яго на адказы і выявілі таксама эрудыцыю маладой (але якой жа здольнай!) княгіні. Разам з паэтычнымі клятвамі і прызнаннямі самой Францішкі гэтыя невялічкія цытаты даюць падставы лічыць, што сямейную пару Радзівілаў аб'ядноўвала ўзаемнае каханне і шчырасць.

У паэтычных лістах Францішкі Уршулі дамінуюць і ўвесь час перамяжоўваюцца тры асноўныя матывы: ухваленне мужа з адначасовым запэўніваннем яго ў сваёй любові і адданасці; сум і трывога, перажыванні, звязаныя з доўгатэрміновай адсутнасцю каханай асобы і нарэшце – рэўнасць, недавер, сумненні. Апошнія заўсёды выказваюцца асцярожна, як бы з адчуваннем уласнай віны за такія свае думкі і падозрэнні. Звяртаючыся да тэмы кахання і вернасці, Францішка кожны раз знаходзіць новыя словы, эпітэты, параўнанні; робіць досыць празрыстыя і смелыя алузіі. Аўтарка нязменна кіруецца дэвізам: не надакучаць, не быць аднастайнай і занудлівай. Паспрабуем прадэманстраваць на прыкладах, як у яе гэта атрымлівалася:

Gdym ci przysięgła małżeńskie ogniwo,  
Póki mnie tylko trzymać będzie żywo  
Bóg na tym świecie, związek niestargany  
Utrzymać pragnę bez żadnej odmiany... (S. 372)

Lecz i ja myślę, i myśl mi to słodzi,  
Na co wspólna chęć i affekt nasz godzi,  
Toczy mi różne przed oczy zabawy,  
Swywolne Twoje karesy i sprawy (S. 373–374).

Ale chociażbym i nie żoną była,  
Nie innegobym, lecz Ciebie lubiła (S. 377).

Смутац у пасланнях нашай аўтаркі таксама мае самыя розныя адценні: ад лёгкай тугі да невыноснай, нясцерпнай маркоты, якая часта бывае прычынай бяссоння, слёз і неспакою. Ад звычайнай канстатацыі Францішка пераходзіць да трапных параўнанняў і разгорнутых метафар:

Bo jak bez rosy kwiat prędko więdnije,  
Tak ja, nie wiedząc, co się z Tobą dzieje. (S. 373)

Różne przygody miłość w myśli toczy,  
Że niezmrużone wlepiam w ścianę oczy... (S. 370)  
Jużby podobno łzy zdrojem płynęły

I gdyby można, rzeczny-by kurs wzięły,  
A jabym na nich sama płynąć chciała,  
Ażebym dowód miłości swej dała. (S. 380)

Матыў рэўнасці падаецца найчасцей як настрой, навеяны снамі, чуткамі альбо далёкімі ўспамінамі (напрыклад, гісторыя з Марысай Сабескай, якая мела месца яшчэ да шлюбу Францішкі з Міхалам). Сваіх падазрэнняў аўтарка нібыта сама саромеецца і заўсёды шукае ім нейкае апраўданне, а таксама просіць мужа не здзіўляцца, бо вінаватымі трэба лічыць расстанне, сум, трывогу:

Lecz nie śmiem pisać, lubo mnie żal drażni,  
W jakim zostaje smutku i bojaźni,  
Gdy mi myśl moja to przed oczy stawia,  
Kto raz odmienny, odmianę odnawia... (S. 373)

Час ад часу паўтараецца асцярожнае пытанне:

Czy się Twe serce dla inszej nie dwoi? (S. 371)

Тым жа асобам (а можа акалічнасцям), якія могуць быць прычынай нявернасці ейнага каханага мужа, яна адрасуе наступнае пажаданне:

A tym zaś życzę, niech marnie poginą,  
Którzy najmniejszej odmiany przyczyną. (S. 378)

У лістах да мужа Францішка Уршуля „сцалецца пад ногі”, „далуе не толькі стопы, але сляды і сцяжыны”, шматразова клянецца ў сваёй любові і вернасці, падкрэслівае, што кахання ёй хопіць на ўсё жыццё, а пасля смерці застанецца памяць пра самую верную жонку. За свой гонар лічыць яна быць жонкай Радзівіла, ягонай адданай служкай. Сённяшняга чытача можа здзівіць такая пакора і самапрыніжэнне адукаванай і дастаткова самастойнай жанчыны. Але мы бачым гэтаму некалькі вытлумачэнняў. Па-першае, Францішка Уршуля была добрай хрысціянкай, у сувязі з чым варта прыгадаць словы мітрапаліта А. Суражскага: „Для хрысціяніна пакланенне Богу і служэнне чалавеку – адно і тое ж”<sup>1</sup>. Па-другое, у партнёрскіх адносінах з мужам яна не застаецца „маўклівым аб’ектам” мужчынскага пачуцця і ягонага актыўнага пачатку. Яна сама часта з’яўляецца ініцыятарам сустрэчы, выязджае насутрач каханаму з Нясвіжа, робіць яму каштоўныя падарункі, не кажучы ўжо пра тое, што не паспяваў малады князь ад’ехаць, як ужо праз некалькі дзён ляцеў услед за ім ліст ад

---

<sup>1</sup> Сурожский А. О встрече. С.-Петербург, 1994. С. 234.

княгіні.

Мова прайзайчных пасланняў Францішкі была не менш расквечаная стылістычнымі фігурамі і тропамі, а таксама французскімі ды лацінскімі выразамі. Яшчэ больш вынаходлівасці прадэманстравала наша аўтарка ў разбудаваных зваротах да свайго адрасата: „Mon tres cher Michasieńku Dobrodzieju!”, „Mój serdecznie w życiu najukochańszy Michasieńku Dobrodzieju!”, „kochany Mężu i Dobrodzieju!”, „Najukochańszy Mężu!”, „kochany Michaleńku!”, „moje kochanie serdeczku”. Не забывалася яна і пра традыцыйны афіцыйны зварот, які абавязваў на той час нават самых блізкіх асоб: WksMć (Ваша Княжацкая Мосць).

Здзіўляе непасрэднасць і шчырасць аўтаркі, з якой апавядае яна пра свае самыя інтымныя пачуцці. Нагадаем, што ўпершыню жанчына Рэчы Паспалітай так адкрыта загаварыла пра свае эратычныя перажыванні, што любоўны ліст XVIII ст., дзякуючы Ф.У. Радзівіл, захаваў для нас не толькі духоўныя, узвышаныя памкненні сэрца, але і больш зямныя, звязаныя, як акрэслілі б мы гэта сёння, з сэксам. Так, у адным з лістоў з 1725 г. чытаем наступнае: „Więc jeżeli WksMć Dobrodziej chcesz uść złej opiniej, trzeba mię prędko i samego siebie nasycić. Więc z upragnieniem oczekiwując tego szczęśliwego momentu, czekam ze wszelką gotowością kochanego męża, którego wszędzie serdecznie osobliwie\*\*\* całując, piszę się...”<sup>1</sup>

Не толькі ў словах выказвае Францішка Уршуля свае пачуцці, але таксама ў рэчах-сімвалах. Новы 1726 г. маладая пара сустрэла паасобку. У Варшаву да Міхала прыляцеў віншавальны ліст і падарунак: „Posyłam WksMci pierścionek na dzień nowego Roku, pour renouveler votre memoire, gdyż w sobie zamyka tytuł „Ne m’oublie pas”. ... na przypomnienie ze nasza miłość w pamięci i w sercu ma być konserwowana. Więc suplikuję nie oddawać go nikomu, bobym ciężki żal miała, czego się po afekcie WksMci nie spodziewam, byle się to omyłką nie stało, którą bym życiem zapłaciła” (S. 238–239). Пярсцёнак, як вядома, „заўсёды быў сімвалам кахання, чуласці. Як замкнёнае кола, ён сімвалізаваў вечнасць і нязменнасць пачуцця”<sup>2</sup>. Нагадаем, што ўжо пры першай сустрэчы сам-насам Міхал Радзівіл і Францішка абмяняліся пярсцёнкамі пры першым пацалунку.

У пазнейшым (з 1726 г.) лісце, зсумаваўшыся па сваім Міхаленьку, Францішка ўпікае мужа ў абыхавасці наступнымі заўвагамі: „...Rozumim, że przy nabożeństwie nie zakazano żony kochać, która WksMć serdecznie kochała”, і трохі ніжэй: „Jednak, mój Michaleńku, pospieszaj tu do mnie najniższy podnóżki, wszak tylko półtóry niedzieli bawić miałeś, a także te

<sup>1</sup> Sajkowski A. Staropolska miłość. Z dawnych listów i pamiętników. Poznań, 1981. S. 235. Далей прайзайчныя лісты Ф.У. Радзівіл цытуюцца па гэтым выданні, у дужках падаюцца старонкі.

<sup>2</sup> Русецкая Н. Лісты Барбары Радзівілянкі // Спадчына. 1997. № 6. С. 189.

twoje obietnice i przysięgi były przed weselem” (S. 241).

Свае ж уласныя абяцанні і шлюбныя клятвы аўтарка не стамляецца паўтараць, шукаючы новыя словы і выразы, як у вершах, так і ў прозе. Чарговы раз яна упэўнена сцвярджае, „*że nicht bardzi kochać nade mnie nie może. To tylko tak szczerze zjednoczonego serca przeszkoda, że interes oddala, co miłość na wieki łączy. Niechże jednak nierozłączny afekt nasz i w odległości będzie*” (S. 243).

Старанна падкрэслівае княгіня ўласную веру ў сталасць і нязменнасць пачуцця мужа. Не маючы сёння аўтэнтчнага таму пацвярджэння, якое, можна меркаваць, знаходзілася ў адказах Міхала, нам застаецца толькі дапускаць, што спадзяванні Францішкі не былі дарэмнымі, што ейнага вялікага пачуцця хапала на дваіх. Здзіўляе і насцярожвае, аднак, тое, што так часта князь „спазняўся” і адкладаў на пазнейшы тэрмін час сустрэчы з „каханай жоначкай”, якая старалася прыспешыць ягоны прыезд самымі пяшчотнымі словамі: „*Spodziwam się tedy po afekcie twoim, że się będziesz pośpieszał, kochany Michaleńku, do tej, co żyć bez ciebie nie może*” (S. 245).

„Сляды самотнага жыцця, нейкіх прыдворных інтрыг і пагалосак, якія кідалі цень на гарманічныя адносіны з мужам”<sup>1</sup> выразна прасочваюцца ў адным з лістоў Францішкі Уршулі, дзе, як ні дзіўна, ёй даводзіцца апраўдвацца перад мужам. І хоць нам ніколі ўжо не даведацца, што ў паводзінах жонкі не спадабалася М. Радзівілу, але і з такой сітуацыі княгіня выходзіць годна, нават прыгожа, захоўваючы далікатны і шчыры тон сваіх пасланняў: „*Gdyby tysiąc piorunów uderzyło, żaden by mi nie przyniósł tyle morderstwa jak jeden moment gniewu WksMci Dobrodzieja*” (S. 245). Францішка разумее, што не абьякавасцю народжаныя абвінавачванні мужа, але свой гнеў („*cholere*”) раіць абрушваць на тых, хто больш за яе таго заслугоўвае. Выкарыстоўваючы форму афіцыйнага звароту да адрасата, аўтарка дае зразумець, што пакрыўджана, але не крыўда і абраз паперамагаюць у ёй, а неадольнае, моцнае пачуццё кахання: „*Ale to widzę u mnie się weryfikuje „Nulle rose sans épine”, bo dotąd nie zwiędłego WksMci afektu mając próbę, dziś miasto róży, selon la devise, samo ciernie mi WksMć prezentujesz. Życzę tedy sobie, aby kwitnąca nasza miłość w takiej zawsze była jedności, żeby nie ugaszonym ogniem dwa nasze serca się kochały*” (S. 245–246).

Так першыя два гады сумеснага жыцця мінаюць у бясконцых расстаннях і каоткіх сустрэчах, у нястомным спадзяванні прывітаць нарэшце нашчадка. Народжаны пасля столькіх няўдалых цяжарнасцяў першынец Мікалай прыйшоў на свет здаровым і моцным хлопчыкам. Цешылася ўся радня, пацяплелі адносіны сваякрохі – княгіні Ганны – і

---

<sup>1</sup> Judkowiak B. Franciszka Urszula Radziwiłłowa // *Pisarze polskiego oświecenia*. W 2 t. Warszawa, 1992. S. 68.

маладой нявесткі. Міхал і Францішка „распачалі другі мядовы перы яд жыцця”<sup>1</sup>. Сведчаннем гэтаму былі лісты жонкі да мужа, поўныя чулых словаў і страсных прызнанняў: „Czekając doskonale zdrowa WkMci Dobrodzieja, z którym że się chcę prędko ucieszyć, suplikuję, abyś jak najprędzej pospieszył do kochającej żony [ ... ] która nic nie pragnie, jak być wspólną z tobą” (S. 250).

Але нядоўга панавала такая ідылія. Праз два гады, у 1729 г., памёр маленькі „Miś” (як называлі яго бацькі) Францішка ў распачы піша жалобны верш на смерць свайго сына:

Przyjmi Nieświżu dziedzicznego Pana  
Wszakżeś w smiertelney szczodrocie doznana  
W liczbie Imienia Radziwiłłowskiego  
W grob Mikołaja przyjmi Pietnastego.  
Ja zas dla ulgi żalu proszę tyle  
Aby żalosnie wyrząć na mogile  
Co Matka sama chcąc w tym leżeć grobie  
Synowskiey łzami pisała osobie.  
[ ... ]  
Łeycie żalosne oczy łez potoki  
Nuccie lamenta, na Smierci wyroki  
Ale w nich Sercem wdzięcznym chwalcie Pana  
Że wola w waszym Rodzie wykonana  
Żegnam cie ieszcze o Synu jedyny  
Żalu y bolu moiego przyczyny.  
[ ... ]  
Tłumiąc w ięzyku odgłos cierpiącgo  
Biorę za przykład Jowa cierpliwego<sup>2</sup>.

Потым зноў былі гады пакутлівага змагання за тое пачуццё, якое некалі злучыла разам Міхала і Францішку; за добрыя адносіны са сваякрухай, якая з самага пачатку была супраць гэтага шлюбу; за ўласнае здароўе і за ненароджаных дзяцей, за жыццё дачушкі Ганны, якая прыйшла на свет у 1732 г. Нарэшце, у самы складаны час, у перыяд бескаралеўя ў Рэчы Паспалітай, Францішка атрымлівае значную „перамогу” ў сваёй бясконцай барацьбе: „na pokazanie nieprzyjaciółom naszym, że ręka boska jest nad nami, nie pozwoli nas zgubić, szczęśliwie urodziła”<sup>3</sup>, як адзначыла княгіня Ганна Радзівіл у лісце да свайго малодшага сына – Гераніма. Блізнятаў Януша і Караля бацька пабачыў праз некалькі месяцаў, бо ў ваенны час яшчэ радзей даводзілася яму бываць у Нясвіжы. Паступова адступалі страхі, звязаныя з тым, што род Радзівілаў можа застацца без нашчадкаў. Некалькі гадоў пасля з’яўлення

<sup>1</sup> Sajkowski A. Staropolska miłość. S. 250.

<sup>2</sup> Рукапіс бібліятэкі Чартарыйскіх у Кракаве № 2347. С. 21–22.

<sup>3</sup> Sajkowski A. Staropolska miłość. S. 255.

хлопцаў нарадзіліся ў нашай пары дзяўчынкі – Тэафіля і Кацярына. З пераменным поспехам складваліся ўнутрысямейныя стасункі. Аднак, як адзначае А. Сайкоўскі, „скончыўся перыяд багатай і „адкрытай” карэспандэнцыі з мужам. Далейшы, амаль дваццацігадовы, этап сямейнага шляху пазначаны бесперапыннай, але куды менш цікавай карэспандэнцыяй, дзіўна лаканічнай і банальна-ветлівай – пытанні пра здароўе, прыпаданне да мужавых ножак”<sup>1</sup>. Але пачуццё нават самай палымянай любові не можа быць вечным і заўсёды аднолькава напружаным. Нельга ўвесь час гарэць і не згараць. Гарачае каханне з цягам часу ператвараецца ў цёплыя стасункі блізкіх, бясконца дарагіх сабе людзей, заснаваныя на даверы і ўзаемаразуменні. Варта адзначыць, што ў саракавыя гады працягвае развівацца літаратурны талент Францішкі Уршулі. У яе творчасці з’яўляюцца драматычныя творы, але крыніцай натхнення па-ранейшаму застаецца нязгаснае каханне да мужа. Любоў заставалася і галоўнай тэмай ейных твораў, бо менавіта ў каханні „сыходзяцца ўсе ніці чалавечага жыцця, усе эмоцыі; праз каханне чалавек судакранаецца з будучыняй, з вечнасцю...”<sup>2</sup> І калі не зусім у вечнасці, дык у гісторыі мастацтва творы Ф.У. Радзівіл засталіся дакладна. На жаль, не ўсе і некаторыя не цалкам. Найменш даследаванай часткай рукапіснай спадчыны Францішкі Уршулі з’яўляюцца творы на французскай мове. Непасрэднае дачыненне да тэмы нашага артыкула мае фрагмент трактата „Du mariage”, напісанага па-французску, дзе княгіня выклкала свае погляды на сям’ю, на адносіны паміж мужчынам і жанчынай, на ролі, адведзеныя ім у сям’і і грамадстве. Мы мелі толькі сціплую магчымасць азнаёміцца з заўвагамі А. Сайкоўскага адносна змешчаных у гэтым трактаце разважанняў аўтаркі.<sup>3</sup> У сваёй працы Ф.У. Радзівіл неаднаразова падкрэслівала вядучую ролю мужчыны, але разам з тым гаварыла пра роўнасць паміж партнёрамі. Пісала, што Бог даў мужу большыя здольнасці і надаў большую значнасць ягонай асобе, але сваю перавагу мужчына павінен будаваць на любові і справядлівасці. Выбіраючы сабе жонку, мужчына павінен кіравацца пачуццямі, а не ганяцца за незвычайнай прыгажосцю, жанчына ж мусіць быць перад усім мудрай і памяркоўнай. Папярэджвае аўтарка, што маладосць і прыгажосць з цягам часу мінаюць, у адносінах мужа і жонкі можа наступіць крызіс, які прывядзе да распаду сям’і, калі партнёры надакучаць адзін аднаму да агіды. Апошняе, па словах Францішкі, найбольш уласціва мужчынам, таму жанчыны павінны дбаць пра разнастайнасць ва ўзаемаадносінах.

<sup>1</sup> Sajkowski A. Staropolska miłość. S. 256.

<sup>2</sup> Успенский П. Искусство и любовь // Русский Эрос, или Философия любви в России. Москва, 1991. С. 221.

<sup>3</sup> Гл.: Sajkowski A. Staropolska miłość. S. 260–261.

Жанчыне адводзіцца таксама роля ахоўніцы хатняга міру і спакою, ёй забараняюцца сваркі і ўпартае адстойванне сваіх меркаванняў. Падкрэсліваюцца тыя якасці, якімі павінна валодаць жонка, калі хоча, каб яе любілі. На першае месца аўтарка ставіць шчырае каханне, ураўнаважанасць і цяроўнасць, без якой нават добрыя якасці не маюць вялікага значэння, бо занадта самастойная і рашучая жанчына ніколі не завалодае мужчынскім сэрцам: „Jamais femme trop decidée n’aura le coeur de son mari”<sup>1</sup>.

Наколькі адпавядала ў сямейным жыцці Францішкі тэорыя практыцы, можна толькі дапускаць. Але нам здаецца, што Міхал і Францішка добра выконвалі свае ролі. Ён – сардэчны і клапатлівы муж і справядлівы ўладар, які нават у свайго сучасніка М. Матушэвіча атрымаў наступную ацэнку: „Był to pan prawdziwie nabożny i osobliwszej dobroci. Nie był mściwy...”<sup>2</sup> Яна – добрая, шчырая і верная жонка, сардэчная маці. Радзівіл выдатна разумеў, якім скарбам валодае і ні за што „не прамыняў бы яе, разумную і таленавітую, ні на адну прыгожанькую пустышку”<sup>3</sup>. Францішка так моцна кахала яго, так умела кіравала таварыскім жыццём пры двары ў Нясвіжы: забаўляла гасцей пастаноўкамі ўласных п’ес. Хто яшчэ з навакольных магнатаў мог пахваліцца такім шчасцем?

Як вядома, таленвіты чалавек шмат да чаго мае незвычайныя здольнасці. Геніяльнасць княгіні Францішкі Уршулі Радзівіл праяўлялася ў самых розных сферах жыцця. Таямніца ейнага таленту схавана ва ўменні бачыць акаляючы свет у мастацкіх вобразах, узрушвацца, здзіўляцца, заўважаць незвычайнае ў банальных, простых рэчах і з’явах. Яна ўмела шчыра захапляцца і натхняцца, што дапамагала ёй не толькі выяўляць сваю пачуццёвасць у штодзённым жыцці: узнёсла кахаць мужа, любіць дзяцей і старанна выхоўваць у іх лепшыя чалавечыя якасці, але і ўдасканальваць на працягу жыцця літаратурнае майстэрства. Унутранага скарбу, якім валодала Францішка Уршуля, хапала на ўсіх тых людзей, з якімі сутыкалася яна ў жыцці. Усімі магчымымі спосабамі імкнулася яна перадаць усё тое светлае і мудрае, што мелася ў ейнай багатай і шчодрай душы. На жаль, ранняя смерць перапыніла жыццё гэтай цудоўнай жанчыны, якая ўжо ў XVIII ст. смела закранала „мужчынскія” тэмы ў літаратуры і сцвярджала роўнасць мужчыны і жанчыны, як у партнёрскіх адносінах, так і ў творчым працэсе.

<sup>1</sup> Цыт. па кн.: Sajkowski A. Staropolska miłość. S. 261.

<sup>2</sup> Цыт. па кн.: Sidorski D. „Panie Kochanku” (Karol Radziwiłł). Katowice, 1987. S. 20.

<sup>3</sup> Масляніцына І.А., Багадзяж М. К. Слава і няслаўе. Мн., 1995. С. 209.